

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАНУ ТА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

©2024 ТИМОШЕНКО О. В., ТИРКАЛО В. Б.

УДК 338.246.88
JEL: D81; O11; O19; O29

Тимошенко О. В., Тиркало В. Б. Актуальні проблеми стану та розвитку економічної системи України в умовах воєнного стану

Проведено структурно-системний аналіз стану та розвитку економічної системи України в умовах воєнного часу та запропоновано комплекс економічних заходів щодо протистояння негативним проявам повномасштабного вторгнення росії на територію України. Авторами систематизовано найбільш значущі та наростаючі загрози в економічній сфері в умовах невизначеності: демографічна криза, деформована вікова структура населення із високою часткою людей похилого віку; висока кількість мігрантів; надзвичайно висока залежність від зовнішньої фінансової допомоги; неритмічність надходження зовнішньої допомоги та зниження її обсягів із одночасним зростанням витрат на оборону; структурні диспропорції ВВП. Авторами зазначено, що прогнози щодо зростання ВВП не приведуть до зростання якості життя українців та їх купівельної спроможності. Авторами наголошено, що, враховуючи непередбачуваність тривалості військових дій, непередбачувані фінансові та матеріальні втрати, колосальний дефіцит Державного бюджету України, зниження стійкості економічної системи, подальше надходження зовнішньої фінансової допомоги є основним джерелом фінансування воєнної та соціальної сфер. Запропоновано основні напрями відбудови економічної системи України для досягнення максимально можливого рівня економічної та фінансової самодостатності національного господарства; підвищення рівня життєстійкості та розвитку вітчизняних підприємств за умов воєнних конфліктів; установлення пріоритетів для видатків на військові потреби; повернення мігрантів в Батьківщину; сталого зростання продуктивності праці фахівців у всіх сферах економіки. Особливо це важливо для агропромислового комплексу – шляхом розвитку індустріальних парків, технопарків, інноваційних парків, екоагропарків, кластерів тощо. Також для формування додаткових сталих доходів для соціально вразливих верств населення важливо розвивати соціальне підприємництво та «срібну економіку» в територіальних громадах.

Ключові слова: економічна система, напрями відбудови, міграційні процеси, реформування, військова агресія.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 16.

Тимошенко Олена Володимирівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фешн та шоу-бізнесу, Київський національний університет культури і мистецтв (вул. Євгена Коновальця, 36, Київ, 01601, Україна)

E-mail: etymoshenko@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3820-1492>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/709456>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57148598500>

Тиркало Віктор Борисович – бізнес-аналітик, голова Громадської організації «Ліга розвитку науки» (вул. Харківське шосе, 150/15, оф. 61, Київ, 02091, Україна)

E-mail: kyuanko@i.ua

UDC 338.246.88
JEL: D81; O11; O19; O29

Tymoshenko O. V., Tyrkalo V. B. Actual Problems of the State and Development of the Economic System of Ukraine under Martial Law

A structural and system analysis of the state and development of the economic system of Ukraine in wartime conditions is carried out and a set of economic measures to counter the negative manifestations of the full-scale invasion of the territory of Ukraine by Russia is proposed. The authors systematize the most significant and growing threats in the economic sphere under conditions of uncertainty: demographic crisis, deformed age structure of the population with a high proportion of elderly people; high number of migrants; extremely high dependence on external financial assistance; irregular flow of foreign aid and a decrease in its volume with a simultaneous increase in defense spending; structural imbalances in GDP. The authors note that forecasts for GDP growth will not lead to an increase in the quality of life of Ukrainians and their purchasing power. The authors emphasize that, given the unpredictability of the duration of hostilities, unpredictable financial and material losses, a colossal deficit of the State Budget of Ukraine, a decrease in the stability of the economic system, and further inflow of external financial assistance are the main sources of funding for the military and social spheres. The main directions of reconstruction of the economic system of Ukraine to achieve the highest possible level of economic and financial self-sufficiency of the national economy are proposed; increasing the level of resilience and development of domestic enterprises in the conditions of military conflicts; prioritizing military spending; return of migrants to their homeland; sustainable growth of labor productivity of specialists in all sectors of the economy. This is especially important for the agro-industrial complex – through the development of industrial parks, technology parks, innovation parks, ecological agroparks, clusters, etc. Also, in order to generate additional sustainable income for socially vulnerable segments of the population, it is important to develop social entrepreneurship and the «silver economy» in territorial communities.

Keywords: economic system, areas of reconstruction, migration processes, reforms, military aggression.

Fig.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 16.

Tymoshenko Olena V. – D. Sc. (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Fashion and Show Business, Kyiv National University of Culture and Arts (36 Yevhenia Konovaltsia Str., Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: etymoshenko@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3820-1492>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/709456>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57148598500>

Tyrkalo Viktor B. – Business Analyst, Head of the NGO "League of Science Development" (of. 61, 150/15 Kharkivske Shose Str., Kyiv, 02091, Ukraine)

E-mail: kyuanko@i.ua

Перед українським суспільством постало багато нових викликів та завдань, які є прямим наслідком воєнної агресії росії проти України та спровоковані низкою інших несприятливих факторів зовнішнього середовища. Повномасштабна війна стала ключовим системним ризиком для економічної системи України. Для Перемоги та післявоєнної відбудови нашої країни потрібно чимало фінансових, інвестиційних, енергетичних, технологічних і людських ресурсів.

Для фінансування військових потреб, соціальної сфери в умовах війни потрібна потужна фінансово-економічна система, потрібні прозорість і відповідальність органів державної влади у використанні фінансових ресурсів для воєнних цілей, встановлення пріоритетів для видатків на військові потреби, розгляд подальших можливостей міжнародної співпраці, враховуючи, що наша країна є вкрай залежною від міжнародної фінансової допомоги, неритмічність надходження якої є основною загрозою для макроекономічної стабільності. Часова та просторова невизначеність воєнних дій впливають на зниження стійкості економічної системи.

З огляду на це, проблема розробки та впровадження регуляторних засад забезпечення стійкості економічної системи України до протидії загрозам (спричиненим наростаючим впливом внутрішніх і зовнішніх викликів, посилених дією воєнного стану), здатних адаптувати національну економіку до ескалації збройного конфлікту та внутрішньодержавної політико-економічної нестабільності, є надзвичайно важливою та має стати магістральним напрямом державної політики в умовах невизначеності.

Проблеми стану та розвитку економічної системи України в умовах воєнного стану актуалізуються у працях вітчизняних і закордонних науковців, серед яких: Ю. Айхенгрін, Т. Беккер, Т. Богдан, О. Булик, Б. Ведер, С. Городніченко, С. Гур'єв, Т. Джонсон, С. Іванов, У. Іванюк, К. Милованов, Т. Мурована, В. Потапенко та інші. Тематика дослідження є вкрай актуальною сьогодні, тому список науковців з цієї проблематики можна доповнювати.

Метою статті є дослідження основних тенденцій стану та розвитку економічної системи України та перспектив відновлення та розвитку національної економіки в повоєнний період.

Упродовж незалежності (з 1991 р.) соціально-економічному та політичному розвитку нашої країни перешкоджав ряд послідовних шоків подій: на початку ринкових перетворень (1991–1999 рр.) українська економіка застосувала одну з найменш ефективних моделей трансформації, що характеризувалася повною невідповідністю процесів виробництва та стану виробничих агрегатів, сформо-

ваних за період соціалістичної власності ринковій економіці. Це спровокувало значну втрату фізичного обсягу ВВП, інфляційний шок, призвело до кланово-олігархічного монополізму та різкого соціального розшарування населення України.

Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. призвела до економічної стагнації, ВВП країни знизився на 15,1%, що було найнижчим показником не лише серед європейських країн, а навіть серед країн СНД. Неадекватна фінансово-економічна політика, дефіцит зовнішніх запозичень, залежність розвитку від кон'юнктури світових ринків призвели до того, що Україна була найбільш залежною від світових фінансових ринків.

Період зовнішньої агресії з боку росії у 2013–2018 рр. ознаменувався військовими діями на сході України, анексією Криму, переформатуванням зовнішньоекономічних відносин (частка зовнішньої торгівлі із країнами ЄС зростає з 29,5 у 2000 р. до 41% у 2018 р.), різким зростанням міграційних процесів. Амбітна та широкомасштабна програма реформ сталого розвитку задля відновлення економіки та процвітання нації не дала бажаних позитивних зрушень. Реформи повинні були носити більш системний і послідовний характер, а зміни – більш суттєвими та тривалими.

Пандемія COVID-19 практично змінила світ і всі аспекти життя людей, від особистого до формату роботи. Не лише національна економіка, а майже всі світові фінансово-економічні системи світу виявилися неготовими до захисту від її руйнівного впливу, а масштабне поширення коронавірусу призвело до глобального блокування бізнесу.

Особливий шок для фінансово-економічної системи України спричинила широкомасштабна війна, яка розпочалася 24 лютого 2022 р. Війна призвела до катастрофічних наслідків у всіх сферах суспільного життя, порушила функціонування фінансової, енергетичної, логістичної та інших систем, призвела до знищення об'єктів критичної інфраструктури, масових руйнувань промислових будівель і житлових будинків. Усі ці негативні події, беззаперечно, посилили нестабільність у суспільстві, ще більше зруйнували економічну систему країни, спровокували некеровану міграцію населення, призвели до падіння ВВП.

У 2022 та 2023 рр. географія території дослідження показників ВВП зменшилась щонайменше на 30%. Втрачені потужності в металургії, енергетиці, переробній промисловості потребують десяти років на відновлення до рівня 2022 р. Захоплені РФ території нашої держави – це промислові регіони, що давали значну частину до ВВП країни. Війна продовжується, і втрати потужностей для ге-

нерації ВВП теж продовжується. Прогноз зростання ВВП в Україні стрімко збільшується в частині, що спрямована на розвиток військово-промислового комплексу (ВПК) і відповідної обслуговуючої інфраструктури для розвитку ВПК. Це умовно збільшить саме значення ВВП, але не призведе до зростання якості життя українців та їх купівельної спроможності.

Найбільш значущими та щораз більшими загрозами в економічній сфері за умов невизначеності є:

- ✦ *демографічна криза*, деформована вікова структура населення із високою часткою людей похилого віку, старіння нації, високий рівень міграції (внутрішньої та зовнішньої) біженців або переміщених осіб, стійка еміграція. Беззаперечно, навіть вцент зруйновані території, міста можна доволі швидко відновити за наявності двох умов – людські та фінансові ресурси, але людський ресурс тут головний і визначальний;
- ✦ *структурні диспропорції національного ВВП*, що пов'язані з реальним сектором, а саме – зниження частки переробної промисловості та транспорту і зв'язку, зменшення питомої ваги добувної промисловості, орієнтованої на експорт;
- ✦ *низький рівень резильєнтності та функціонування всіх сфер соціально-економічної системи держави, високий рівень тінізації* [12]. Розмір тіншової економіки, на думку більшості дослідників, є найбільш значущою загрозою та реальною небезпекою розвитку національної економіки. Галопуючі темпи зростання тіншового сегмента ринку України призводять до втрати її виробничого потенціалу, зниження рівня конкурентоспроможності національної економіки;
- ✦ *нівелювання ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів та недовіра громадян до державних інституцій, корупційність суспільства*. Надходження коштів на фінансування військових потреб та підвищення обороноздатності країни відбувається переважно за рахунок волонтерських проєктів, що підтверджує високий рівень соціальної синергії українського суспільства та довіри одне до одного на відміну від довіри до органів державної влади;
- ✦ *надзвичайно висока залежність від зовнішньої фінансової допомоги*, ризику неритмічності її надходження та зниження обсягів із одночасним зростанням витрат на оборону, мілітаризацію та відновлення зруйнованих об'єктів інфраструктури;

- ✦ *критична залежність національної економіки від зовнішніх ринків*, значні обмеження у сфері міжнародної торгівлі, неконкурентоспроможність продукції більшості вітчизняних товаровиробників;
- ✦ *неефективні регуляторні механізми в організації роботи підприємницького сектора*, відсутність адаптації суб'єктів підприємства до умов невизначеності, пошуку оптимальних шляхів побудови бізнес-процесів, безпрецедентно великі прямі збитки бізнесу внаслідок повномасштабних бойових дій на території України.

Вченими «Maddison Project Database» Університету Гронінгема (Нідерланди) проводилося комплексне порівняльне оцінювання економічних втрат від воєнних дій в Україні із втратами в інших країнах. До уваги бралися історичні епізоди, які мали ознаки широкомасштабних міжнародних конфліктів. До вибірки було включено 10 епізодів (Друга світова війна, арабо-ізраїльський конфлікт, російсько-грузинська війна тощо). За темпами падіння Україна зайняла 3 місце (1 місце: Іран – 1991 р. – 60,0%; 2 місце: Австрія: – 1945 р. – 58,7%, 3 місце: Україна: – 2022 р. – 29,2%) [8].

Економічні збитки, спричинені повномасштабною війною в країні, яку розпочала росія, оцінюється на рівні 151,2 млрд дол. США. Дослідження ґрунтується на даних станом на вересень 2023 р. Слід відмітити, що порівняно із червнем 2023 р. окреслена сума зросла на 700 млн дол. США. Відповідно до комплексних оцінок, проведених урядом України, ООН, Європейською Комісією та групою Світового банку потреби України на відбудову інфраструктурних об'єктів (найбільше збитків задекларовано по житловому фонду, активи підприємств, енергетика) потрібно до 411 млрд дол. США [2].

Основним джерелом фінансування військових потреб і покриття дефіциту бюджету залишається міжнародна фінансова допомога, яка також дозволяє підтримати купівельну спроможність населення відносно імпорту та підтримати національного виробника, забезпечує поступове економічне зростання.

Так, за даними НБУ, Україна отримала 32,2 млрд дол. США зовнішньої фінансової допомоги у 2022 р. і 32,7 млрд дол. США за 9 місяців 2023 р. Що стосується загального розміру допомоги з боку США, то з 24 січня 2022 р. по 15 січня 2023 р. Сполучені Штати надали близько 73,2 млрд дол. двосторонньої фінансової, гуманітарної та військової допомоги Україні [9; 15].

Рис. 1 унаочнює структуру зовнішньої фінансової допомоги та підтверджує негативну динаміку її зміни у 2023 р. Негативним фактором є те, що сума зовнішньої фінансової допомоги зменшується, а частка кредитів в її структурі зростає (так, у 2022 р. частка кредитів становила 47,3%, а у 2023 р. – 58,5%).

роджуваність), старіння населення, деформована вікова структура. А це означає, що навіть без війни приросту трудових ресурсів було б недостатньо для підтримки високих темпів економічного зростання (або цей дефіцит мав компенсувати високий приріст продуктивності).

Станом на 01.07.2023 р. населення України, за

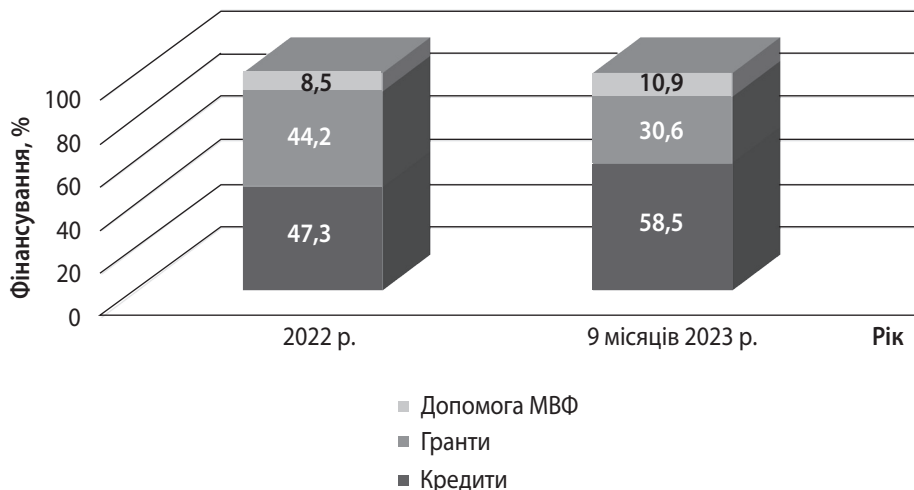

Рис. 1. Структура зовнішнього фінансування України за 2022–2023 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [2].

Враховуючи непрогнозованість тривалості воєнних дій, непередбачувані фінансові та матеріальні втрати, колосальний дефіцит Державного бюджету України, подальше надходження зовнішньої фінансової допомоги є надзвичайно важливим.

Наслідки воєнного вторгнення (ракетна небезпека, втрата та руйнація житлового фонду, порушення ментального здоров'я, зниження рівня життя, страх за своє життя та життя своїх дітей) спричинили масову та стійку міграцію українського населення. Це, своєю чергою, несе колосальний ризик для підприємницьких структур через втрату потенційних клієнтів та скорочення споживчого попиту, породжує дефіцит трудових ресурсів на фазі повоєнного відновлення, провокує навантаження на працездатних осіб (оскільки міграцією охоплено переважно економічно активне населення), призводить до гендерного дисбалансу.

Наведені ризики підтверджуються такими статичними даними (табл. 1).

Дані за 2023–2024 рр. і прогнозні показники на 2035 р. отримані на основі оперативної оцінки чисельності та структури населення, що перебуває на території України в кордонах 1991 р.

Як видно із наведених даних, ще до повномасштабного вторгнення Україна перебувала в демографічній кризі, що проявлялося так: скорочення чисельності населення (міграція, низька на-

оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, становило 35,6 млн осіб [7].

Але важлива не загальна цифра, а структура. Серед усієї кількості 25,5% – люди віком понад 60 років і старше і 14,4% – діти до 15 років. Отже, у нас приблизно 14 млн (а за деякими даними і підрахунками, значно більше) – це економічно неактивне населення – пенсіонери, діти. Економічно активними є орієнтовно 11,7 мільйона, але реально працюють з них тільки орієнтовно 9–9,3 мільйона.

Нестача кваліфікованих кадрів та стійка еміграція призведуть до зростання рівня податкового навантаження на економічно активне населення. Такі обставини можуть спровокувати фіскалізацію економіки [1].

Згідно з даними УВКБ ООН (Агентство ООН у справах біженців), з початку активної фази збройної агресії росії кількість людей, які покинули Україну через війну, станом на 28.01.2024 р. становить 6,36 млн осіб по всьому світу, в тому числі в країнах Європи – 5,95 млн осіб, орієнтовно 5 млн осіб – це внутрішня міграція [16].

У табл. 2 деталізовано інформацію щодо кількості мігрантів за країнами в'їзду.

Дані табл. 2 показують, що такі країни, як Німеччина, Польща, Чеська Республіка, Велика Британія, Іспанія, Італія, Нідерланди прийняли най-

Динаміка постійного населення України та його розподіл за окремими віковими групами

Рік	Показник				Динаміка, % до 1990 р. усього населення
	Усього населення	0–15 років	16–59 років	60 років і старше	
1990	51556,5	22,9	58,8	18,3	100,0
1991	51623,5	22,8	58,6	18,7	100,1
1999	49544,8	20,2	59,5	20,2	96,1
2000	49115,0	19,5	59,8	20,7	95,3
2008	46192,3	15,3	64,4	20,3	89,6
2009	45963,4	15,2	64,4	20,4	89,2
2014	45245,9	15,7	62,7	21,6	87,8
20151	42759,7	15,9	62,2	21,8	82,9
20161	42590,9	16,1	61,8	22,1	82,6
20191	41983,6	16,3	60,2	23,4	81,4
20201	41732,8	16,3	59,8	23,9	80,9
20211	41418,7	16,1	59,4	24,4	80,3
20221	40997,7	16,0	59,3	24,8	79,5
2023 (липень)	35596,2	14,4	60,1	25,5	69,0
2024 (на 01.01)	34890,6	14,0	60,0	26,0	67,7
2025 (прогноз)	35255,6	11,9	60,4	27,6	68,4

Джерело: складено авторами на основі [3; 7].

більшу кількість українців, які рятувалися від війни. При цьому слід підкреслити, що основними країнами призначення емігрантів з України протягом 1991–2022 рр. залишалися Польща, Чеська Республіка, Іспанія, Італія, Португалія.

Причому за період від 22 лютого 2022 р. до 1 січня 2024 р. відбулася суттєва зміна географічного розподілу українських біженців між країнами Європи. Так, загальна кількість громадян України, які подали заяви щодо національної системи захисту в Польщі, сягає 1640 тис. осіб, водночас загальна кількість мігрантів станом на 15.12.2023 р. становить 956 тис. осіб. Окреслені тенденції пов'язані зі зміною країни перебування (так, кількість українців, які перебували в Польщі, зменшувалась, а кількість тих, що виїхали в Німеччину, навпаки, збільшувалась). Також суттєво зменшилася кількість громадян України, які шукали тимчасового захисту у Франції, водночас в Ірландії, Данії та на Кіпрі українців помітно побільшало.

Лева частка українських громадян, які залишили Україну з періоду повномасштабного вторгнення, – це люди працездатного віку, переважна кількість яких є висококваліфікованими працівниками. Крім того, лева частка українських дітей інтегровані в навчальний процес

західних країн і знаходяться поза межами освітніх закладів України.

Частина біженців не планує повертатися навіть після закінчення війни (за даними ООН, частка тих, хто працює за кордоном, зросла з 32% (у серпні-вересні 2022 р.) до 40% (у грудні 2022 р. – січні 2023 р.), а схильність до повернення, на жаль, знижується (травень 2023 р. – 45% опитаних мігрантів не планувало повертатися, у жовтні 2022 р. таких було лише 17%), а 82% українців планують повертатися тільки після повного закінчення війни [5].

Отже, масова міграція може викликати ряд негативних як соціально-культурних наслідків (виникає ризик соціального розриву для залишених членів родини, втрачається культурний капітал і традиції, адже мігранти можуть не підтримувати зв'язок зі своєю країною), так і соціально-економічних (втрата кваліфікованих працівників, зростання частки населення старшого віку). Україна потребуватиме 4,5 млн осіб додаткової робочої сили для повоєнного відновлення [4; 5].

Щодо економічних збитків унаслідок порушень ментального здоров'я, то втрати можуть сягати 4–5% ВВП (внаслідок зменшення продуктивності праці). А для повоєнної відбудови нашої країни нам, передусім, потрібно психологічно стій-

Загальна кількість мігрантів з України за країнами перебування

№ з/п	Країна	Дата	Загальна кількість біженців з України, які зареєстровані на певну дату
1	Німеччина	02.12.2023	1125850
2	Польща	15.12.2023	956635
3	Чеська Республіка	31.12.2023	375590
4	Велика Британія	12.12.2023	250360
5	Іспанія	31.12.2023	199155
6	Італія	15.12.2023	169040
7	Нідерланди	31.12.2023	146715
8	Словаччина	14.01.2024	114270
9	Ірландія	17.12.2023	102560
10	Австрія	31.12.2023	83980
11	Бельгія	31.12.2023	75055
12	Франція	31.12.2023	69670
13	Норвегія	31.12.2023	66965
14	Швейцарія	29.12.2023	66480
15	Португалія	31.12.2023	59350
16	Латвія	31.12.2023	52305
17	Болгарія	19.12.2023	51860
18	Швеція	28.12.2023	41825
19	Естонія	31.12.2023	38185
20	Данія	31.12.2023	36960
21	Усього кількість біженців з України, які зафіксовані в Європі	31.12.2023	5974800

Джерело: складено авторами на основі [16].

кі та ментально здорові люди, оскільки для реалізації повною мірою свого інтелектуального, творчо-креативного та емоційного потенціалу кожна особистість повинна бути психологічно та фізично здоровою.

Невизначеність життя та невідомість майбутнього, щохвилинна тривожність за власне життя та життя своїх близьких, постійні переживання, вигорання, апатія – фактори, що супроводжують сучасний стан українського суспільства, та впливають на психологічне здоров'я кожного з нас. З огляду на вищевикладене, на державному рівні варто розробляти програми, направлені на підтримку ментального здоров'я громадян України.

Війна стала найбільш руйнівним фактором для розвитку підприємництва. Але все ж таки, вивчаючи думки експертів та аналізуючи діяльність українських компаній в умовах війни, слід зазначити, що виживання бізнесу доволі часто здійснюва-

лося не завдяки державній політиці, а всупереч їй, а з іншого боку, підприємства в Україні виявилися дуже адаптивними до умов війни [13].

Більшість вітчизняних компаній провела релокацію та використала дієві антикризові механізми управління [10]. Водночас, за даними Державної служби статистики, очікування промислових підприємств у грудні 2023 р. щодо перспектив розвитку їх ділової активності показали, що індикатор ділової впевненості в промисловості та в переробній промисловості знизився порівняно із листопадом 2023 р. на 2,7 в. п. і становив мінус 13,5% та мінус 15,6% відповідно [3].

Незважаючи на розроблені державні програми підтримки підприємництва в умовах воєнного стану (державна програма «доступні кредити 5–7–9%», інші програми підтримки фінансування мікро-, малого та середнього бізнесу, зменшення ставок оподаткування для суб'єктів малого підприємництва, запровадження програми «Доступний факторинг»), основними методами повинні стати

запровадження дієвих регуляторних механізмів в організації роботи підприємств в умовах невизначеності [6].

Перспективи щодо подальшої стабілізації української економіки послаблюються дією глобальних, регіональних і локальних ризиків, які пов'язані із продовженням геополітичного протистояння між США та Китаєм у напрямку становлення багатополарного світу із концептуальною зміною системи світового порядку; потенційним затягуванням і загостренням палестинсько-ізраїльського конфлікту, який має також значущу пріоритетність для світу; тенденцією світової динаміки щодо зменшення цін на ресурси та товари зовнішньої торгівлі; нестійким політичним середовищем в Україні в умовах воєнного стану.

На жаль, імідж України на світовому ринку – це імідж країни сировинного приросту, яка поставляє на європейський ринок сировинні товари за порівняно низькими експортними цінами. Питомо вага сировинних товарів сягає 65% експорту. Механізмом трансформації сировинної експортної орієнтації національного господарства має стати створення агропромислових кластерів, що передбачає концентрацію зусиль держави, агропідприємств і ланцюгів суміжних виробництв, науково-дослідних установ, зростання частки високотехнологічного експорту та нарощення масштабів національного виробництва.

У результаті проведеного дослідження було виявлено, що в умовах високої невизначеності, спричиненої воєнними діями на території України, ефективними можуть бути як стратегічні, так і тактичні заходи на макроекономічному рівні, а саме:

- ✦ розробити та впровадити всеохопну стратегію економічного відновлення, що має ґрунтуватися на розвитку торгівлі, збільшенні частки високотехнологічного експорту; інвестиційний ресурс і міжнародна фінансова допомога мають стати основним пріоритетним драйвером фінансування [11];
- ✦ розробити дієві регуляторні засади підвищення рівня життєстійкості та розвитку вітчизняних підприємств в умовах воєнних конфліктів, а саме: пролонгувати надання фінансових стимулів, таких як субсидії, кредитні програми, гранти або інші форми фінансової допомоги для підприємств, зменшення податкового тягара для підприємств, зокрема можливе зменшення податкових ставок або тимчасове скасування податків, запровадження податкових канікул для підприємств, які провели релокацію бізнесу,

забезпечення гнучкості в законодавстві для адаптації до нових умов, визначення пріоритетних галузей та підтримка їхнього розвитку, взаємодія з міжнародними організаціями та іншими країнами для отримання підтримки та координації зусиль в умовах кризи. Ці заходи мають сприяти забезпеченню стійкості та функціонуванню підприємств в умовах війни та вирішенню проблем, які можуть виникнути в таких надзвичайних ситуаціях;

- ✦ запровадити регуляторні механізми підтримки громадян України щодо повернення на Батьківщину, а саме: запровадити кредитну програму на пільгових умовах задля заснування власної справи, цільові проекти забезпечення їхньої зайнятості, відновлення зруйнованого майна та фінансова допомога на поточні потреби тощо [14].

Дуже важливо для зростання ВВП розвивати сталі підвищення продуктивності праці фахівців у всіх сферах економіки. Особливо це важливо для агропромислового комплексу через розвиток індустріальних парків, технопарків, інноваційних парків, екоагропарків, кластерів тощо. Також для формування додаткових сталих доходів для соціально вразливих верств населення важливо розвивати соціальне підприємництво та «срібну економіку» (частина економіки, що стосується потреб громадян похилого віку) в територіальних громадах.

Беззаперечно, магістральним напрямом державної політики має бути забезпечення миру та створення безпекового середовища, стратегічною метою – захист національних економічних інтересів, економічних свобод суб'єктів господарської діяльності та населення; у довгостроковій перспективі – досягнення високого рівня самодостатності виробництва вітчизняних товарів і послуг на основі використання та забезпечення національної приналежності економічних ресурсів. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. В Україні економічно активними є лише 11,7 млн. людей. *Укрінформ*. 05.07.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3732011-v-ukraini-ekonomichno-aktivnimi-e-lise-blizko-117-miljona-ludej.html>
2. Відбудова в умовах війни. Піврічний огляд. Огляд № 1. Травень – жовтень 2023. *Інститут аналітики та адвокації*. URL: <https://iaa.org.ua/portfolio/reconstruction-process-1>
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Як міграційні процеси впливають на бізнес? Gradus Research Plus. Перша смартфон-панель в

- Україні. Жовтень 2023. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/how-do-migration-processes-affect-business/>
5. Погарська О. Економіка України в умовах війни. *Національний банк України*. 1 червня 2023 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Poharska_pr_01-02.06.2023.pdf?v=4
 6. Мінфін презентує головні результати та досягнення 2023 року. *Міністерство фінансів України*. 22.01.2024. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_prezentuie_golovni_rezultati_ta_dosiagnennia_2023_roku-4399
 7. Національні демографічні прогнози. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України. 2023. URL: https://idss.org.ua/forecasts/nation_pop_proj
 8. Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. *LB.ua*. 31.03.2023. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansvoekonomichni_naslidki.html
 9. Булик О. Б. Стратегія відновлення економіки України після війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-51>
 10. A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine / ed. by T. Becker, B. Eichengreen, Y. Gorodnichenko et al. CEPR Press, Paris & London, 2022. URL: <https://cepr.org/publications/books-and-reports/blueprint-reconstruction-ukraine>
 11. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: неврачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1. С. 75–89. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.01.075>
 12. Іванюк У. В. Домінантні ознаки, види та драйвери резильєнтності економічної системи в умовах глобальної нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-72>
 13. Мурована Т. О. Вітчизняне підприємництво в умовах воєнного стану: основні тенденції та методи підтримки. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-49>
 14. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні : аналітична доповідь / за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД. 2023. 33 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>
 15. The total amount of bilateral aid commitments to Ukraine in the period from January 24, 2022 to January 15, 2023 by type and country or organization. URL: <https://www.statista.com/statistics/1303432/total-bilateral-aid-toukraine/>
 16. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

REFERENCES

- “A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine” // ed. by T. Becker, B. Eichengreen, Y. Gorodnichenko et al. CEPR Press, Paris & London, 2022. <https://cepr.org/publications/books-and-reports/blueprint-reconstruction-ukraine>
- Bohdan, T. “Finansovo-ekonomichni naslidky viiny” [Financial and Economic Consequences of the War]. *LB.ua*. March 31, 2023. https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansvoekonomichni_naslidki.html
- Bulyk, O. B. “Stratehiia vidnovlennia ekonomiky Ukrainy pislia viiny” [Post-War Economy Recovery Strategy of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 48 (2023). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-51>
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Ivaniuk, U. V. “Dominanti oznaky, vydy ta draivery rezilyentnosti ekonomichnoi systemy v umovakh hlobalnoi nestabilnosti” [Dominant Signs, Types and Drivers of the Resilience of the Economic System under Global Instability]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 43 (2022). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-72>
- Ivanov, S. V. “Ekonomichne vidnovlennia i rozvytok krain pislia zbroinykh konfliktiv ta voien: nevtracheni mozhyvosti dlia Ukrainy” [Economic Recovery and Development of Countries After Armed Conflicts And Wars: Ukraine's Opportunities that Have Not Lost Yet]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 1 (2019): 75–89. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.01.075>
- “Minfin prezentuie holovni rezultaty ta dosiahnennia 2023 roku” [The Ministry of Finance Presents the Main Results and Achievements of 2023]. *Ministerstvo finansiv Ukrainy*. January 22, 2024. https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_prezentuie_golovni_rezultati_ta_dosiagnennia_2023_roku-4399
- Murovana, T. O. “Vitchyzniane pidpriemnytstvo v umovakh voiennoho stanu: osnovni tendentsii ta metody pidtrymky” [Domestic Entrepreneurship under the Conditions of Marital State: Main Trends and Methods of Support]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 47 (2023). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-49>
- “Natsionalni demohrafichni prohnozy” [National Demographic Forecasts]. Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M. V. Ptukhy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 2023. https://idss.org.ua/forecasts/nation_pop_proj
- Poharska, O. “Ekonomika Ukraina v umovakh viiny” [Ukraine's Economy in War Conditions]. *Natsionalnyi bank Ukrainy*. June 1, 2023. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Poharska_pr_01-02.06.2023.pdf?v=4
- “The total amount of bilateral aid commitments to Ukraine in the period from January 24, 2022 to January 15, 2023 by type and country or organization”.

- <https://www.statista.com/statistics/1303432/bilateral-aid-toukraine/>
- "Ukraine Refugee Situation". *Operational Data Portal*. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
- "V Ukraini ekonomichno aktyvnymi ye lyshe 11,7 mln liudei" [Only 11.7 Million People are Economically Active in Ukraine]. *Ukrinform*. July 05, 2023. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3732011-v-ukraini-ekonomichno-aktivnimi-e-lise-blizko-117-miljona-ludej.html>
- "Vidbudova v umovakh viiny. Pivrichnyi ohliad. Ohliad no. 1" [Reconstruction in Conditions of War. Semi-annual Review. Review no. 1]. May – October 2023. *Institut analityky ta advokatsii*. <https://iaa.org.ua/portfolio/reconstruction-process-1>
- Vplyv mihratsii na sotsialno-ekonomichnu sytuatsiiu v Ukraini : analitychna dopovid / ed. by V. Potapenko* [The Impact of Migration on the Socio-economic Situation in Ukraine: An Analytical Report]. Kyiv: NISD, 2023. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>
- "Yak mihratsiini protsesy vplyvaiut na biznes?" [How Do Migration Processes Affect Business?]. *Gradus Research Plus*. October 2023. <https://gradus.app/uk/open-reports/how-do-migration-processes-affect-business/>